

Molius en de andere kroniekschrijvers

Chroniqueurs over oorlog en oproer¹

A.M. van Lith-Droogleever Fortuijn *

In korte tijd zijn drie belangrijke verhalende bronnen over de stad 's-Hertogenbosch beschikbaar gekomen: de kroniek van Peter van Os in 1997, de kroniek van het Sint-Geertruijklooster te 's-Hertogenbosch in 2001, beide in het Nederlands², en dit voorjaar de kroniek van Molius. In dit artikel worden twee aspecten van kronieken aan de hand van twee voorbeelden behandeld.

Met de uitgave van de kroniek van Molius is weer een bron van vooral de zestiende-eeuwse Bossche geschiedenis algemeen toegankelijk geworden.³ Deze kroniek was bekend en er is ook regelmatig gebruik van gemaakt. Waarschijnlijk voor het eerst door Cuperinus, een andere Bossche kroniekschrijver uit het midden van de zestiende eeuw,⁴ en recent nog uitgebreid door Kuyer in zijn boek over 's-Hertogenbosch tot 1629.⁵ Het werd echter als een steeds groter bezwaar gezien dat de kroniek slechts in handschrift beschikbaar was en alleen in het Latijn. Al halverwege de negentiende eeuw was de Bossche historicus Hermans van plan de kroniek uit te geven,⁶ maar het kwam er niet van. Nu ligt hij met vertaling voor ons.

Het eerste aspect dat hier aan de orde komt is de wijze waarop verschillende kronieken eenzelfde gebeurtenis kunnen beschrijven en hoe ze daarmee die gebeurtenis van verschillende kanten belichten en elkaar aanvullen, maar ook wel tegenspreken. Nader onderzoek blijft daardoor altijd noodzakelijk. Op de tweede plaats is het belangrijk te weten hoe

Rechterluik van 'de Hooiwagen' van Jeroen Bosch (Prado, Madrid). Bosch zag in de verte de in brand staande dorpen in het Maasland en de Bommelerwaard, een van de gruwelen uit de Gelderse Oorlogen.





kennis van de achtergrond van de schrijver, in dit geval van Molius, de standplaatsgebondenheid van de schrijver duidelijker maakt. Het eerste wordt verduidelijkt aan de hand van samenhangende gebeurtenissen uit 1512, het tweede aan de hand van het grote Bossche Gildenoproer van 1525.

Het jaar 1512

De gebeurtenissen uit 1512 zijn de Bossche aanval in de Bommelerwaard en de Gelderse aanval op 's-Hertogenbosch, die onderdeel uitmaakten van de rond 1500 woedende Gelderse Oorlog. De oorlog maakte weer deel uit van de machtsstrijd tussen de Habsburgers en de Fransen. Brabant was al opgenomen in het Habsburgse Rijk onder Karel v, Gelre was een bondgenoot van Frankrijk. In het gebied rond 's-Hertogenbosch merkte men vooral dat Gelderse en Brabantse (huurlingen)legers over en weer in elkaars gebied te vuur en te zwaard rondtrokken, wat grote economische en sociale ellende met zich meebracht. Vergeleken worden de verhalen uit de kronieken van Peter van Os, Molius en 'Sint-Geertrui'.⁷ Als vierde is de kroniek van Cuperinus bekeken, want eigenlijk is de kroniek van Molius zoals deze nu uitgegeven is, zeer waarschijnlijk een bewerking door Cuperinus.⁸ Cuperinus heeft op basis van deze kroniek een eigen, Nederlandstalige kroniek geschreven en die is in de vergelijking opgenomen.

Cuperinus leunt dus sterk op Molius, 'Sint-Geertrui' zowel op Van Os als op Cuperinus.

Peter van Os leefde van omstreeks 1470 tot 1542 en was van 1498 tot zijn dood een van de vier stadssecretarissen van Den Bosch. Hij benaderde de geschiedenis vooral van de bestuurlijk-juridische kant. In 1512 was hij al bezig met zijn kroniek en zijn beschrijving van deze gebeurtenissen is dus eigenlijk een direct verslag. Molius was tijdens de aanval op de stad een twaalfjarige Bossche jongen. De aanval lijkt een grote indruk op hem gemaakt te hebben. Zijn kroniek schreef hij pas tussen 1542 en 1550, als volwassen priester. Cuperinus was een tijdgenoot van Molius. Hij leefde als Bosschenaar mee met de gebeurtenissen van de stad, maar niet zo intens als Molius. Hij vervaardigde zijn kroniek – of kronieken – in de jaren vijftig als monnik van het cisterciënzerklooster Mariëndonk bij Heusden. De kroniek van het Sint-Geertruiklooster te 's-Hertogenbosch is pas rond 1700 geschreven.

Kaart van de dijksschouw van het land van Maas en Waal uit 1554. Ten westen van Alphen en Dreumel vloeiden 'die Maze' en 'den Waele' ineen. Tegenover Alphen liggen Lith en de Lithse Ham waar de Gelderse benden in 1512 Brabant binnendrongen.

(Origineel: Rijksarchief in Gelderland)





In het holst van de nacht naderen Brabantse soldaten Ravenstein. De miniaturist – 'de Meester met de Witte Inscripties' – schilderde bij Ravenstein een flinke rots. Overigens speelde dit conflict zich niet af tijdens de Gelderse oorlogen. (Uit: Jean Froissart, 'Chroniques' deel 3, ex. in Los Angeles, 1480-1483)

De kern van het verhaal komt bij alle vier voor en is als volgt:

In 1512 werden de Bosschenaren in de Bommelerwaard door de Geldersen verslagen. Vervolgens trokken de Geldersen met ruiters en voetvolk over de grens Brabant in tot voor 's-Hertogenbosch, verbrandden daar de molens, trokken verder en verbrandden vele dorpen, waaronder Schijndel en Geldrop met hun kerken.

Bij de voor de Bosschenaren desastreus verlopen actie in de Bommelerwaard komt meteen een duidelijk verschil in benadering tussen de kronieken naar voren. Van Os benadert de gebeurtenis vanuit het stadsbestuur, maar wel meelevend met zijn stadgenoten. Samengevat zegt hij: de Bossche poorters en huurlingen trokken de Bommelerwaard in

zonder het veldgeschut mee te nemen, hoewel dat wel voor hen klaarstond. Ze wachtten niet op bevelen, maar trokken ordeloos rond. Helaas, zegt Van Os, werden ze toen door de Geldersen gevangen genomen, die hen wreed en onmenselijk behandelden en een hoog losgeld eisten.⁹

Molius staat in het algemeen gereserveerd tot wantrouwend tegenover de magistraat. Hier zegt hij dat de magistraat beloofd had het veldgeschut na te zenden, maar dat deze om onduidelijke redenen van gedachte veranderde. Daarnaast krijgen ook de Bossche poorters een veeg uit de pan: 'Wie niet op zijn hoede is met de vijand in de buurt, verdient het te boeten voor zijn nalatigheid'.¹⁰ Toch vindt ook hij de boetedoening buitensporig.

Cuperinus sluit zich aan bij de onmenselijke behandeling, meldt de afwezigheid van geschut, maar laat de reden ervan in het midden.¹¹ Volgens 'Sint-Geertrui' deugde de leiding niet en was er muiterij; het menselijk leed evenwel is na bijna twee eeuwen verdwenen.¹²

Molius vertelt dan verder wat er in dezelfde tijd in de stad gebeurde. Er heerste ware paniek: overal hoorde men snikken en jammerklachten van vrou-

wen en kinderen; de Vastenavondviering, die altijd gepaard ging met spelen, wedstrijden, optochten en allerlei zottigheid, werd verboden en de Gelderse – dus vijandelijke – scholieren van de Latijnse school moesten de stad halsoverkop verlaten.¹³ De laatsten waren waarschijnlijk Molius' klasgenoten. Enige maanden later volgde de aanval op de stad, waarna de Geldersen hun strooptocht voortzetten door de Meierij. De vier kroniekschrijvers beschrijven die tocht verschillend.¹⁴

Kaart

Op 24 september trokken de Geldersen bij Lith de Maas over en op 25 september trokken ze door het broek naar Rosmalen en Hintham en verbrandden daar de molens. Volgens Van Os en 'Sint-Geertrui' kwamen ze met 250 paarden en 2200 voetknechten onder leiding van de bastaard graaf van Meurs en volgens Cuperinus met 400 ruiters en 1500 voetknechten. Met getallen moet je altijd oppassen, maar volgens deze drie was het een grote legermacht. Molius echter spreekt slechts van 'enige Geldersen'.¹⁵ Van Os' magistraatsbenadering en zijn persoonlijke betrokkenheid blijken ook bij het vervolg. De poorters stelden bij de komst van de Geldersen zonder toestemming(!) het geschut buiten de stadsboom op, dwazen die ze waren! De Geldersen zorgden met een schijnbeweging dat het Bossche geschut afgeschoten werd - zo snel kon dat niet weer geladen worden. Zo konden ze het geschut samen met een vijftiental poorters buitmaken. Daarna verbrandden ze Hintham met zeven van de negen molens en trokken verder de Meierij in. Van Os vermeldt nauwkeurig op welke dag welke dorpen het zwaar te verduren kregen. Veel mensen waren de toren van de Geldropse kerk in gevlucht en verbrandden mee. Alles bij elkaar duurde het vier dagen.¹⁶ Van Os besteedt hierna aandacht aan wat het stadsbestuur bezighield, namelijk het Brabantse huurlingenleger genaamd 'de vijf veentkens', niet bestaande uit vijf ventjes, maar uit vijf vendels, meer dan duizend man. Dit leger, dat de stad zo goed had kunnen gebruiken, vocht niet mee, omdat het soldij ten achter was. Het lag in de Langstraat, 'uuyterende die arme ingesetenen'.¹⁷ Cuperinus en 'Sint-Geertrui' zijn kort van stof. Cuperinus heeft de langste opsomming van verbrande dorpen en meldde erbij dat het om dorpen ging die geen brandschatting hadden betaald. Van een schermutseling bij 's-Hertogenbosch weet hij niets anders dan het verbranden van Hintham en zijn molens en de gevangenneming van enige poorters. Bij hem duurde de actie maar drie dagen.¹⁸ Volgens 'Sint-Geertrui' was het echter een wekenlange order-

neming en keerden de Geldersen, omdat de winter inviel, pas half oktober naar huis terug.¹⁹ Maar 'Sint-Geertrui' heeft op het jaar 1513 nog een aardige aanvulling. Schijndel, dat met zijn kerk verbrand was, kreeg toen op voorspraak van de uit Mierlo afkomstige kardinaal Willem van Enckefort, die in Rome woonde, een pauselijke bul. Daarmee konden gelovigen aflaten verdienen in de kerk van Schijndel, alsof zij in de kerk in Rome waren. Met de opbrengst ervan kon de Schijndelse kerk herbouwd worden.²⁰ Ook bij de aanval op de stad is Molius' verhaal nog uitgebreider dan wat hiervoor gezegd is. Hij heeft ook deze keer vooral belangstelling voor wat de poorters van de stad bezielde. Letterlijk zegt hij – vertaald – het volgende:²¹ 'In het jaar des Heren 1512, het jaar waarin de Bosschenaren door de Geldersen verslagen werden, trokken enige Gelderse soldaten als plunderende rovers over hun grenzen naar het gebied van 's-Hertogenbosch. Na enkele dorpen, te weten Rosmalen en Hintham, te hebben platgebrand, verwoestten zij ten slotte schandelijk alles tot bij de poorten van de stad zelf, waarbij zij ook de stadsmolens in brand staken. Toen de poortwachter van de Hinthamerpoort, bevreesd voor de vijand, de poort wilde sluiten, werd hij door de Geldersen neergestoken en afgemaakt. Bij de komst van de vijanden schrokken de poorters op en snelden bij het luiden van de klok gewapend naar de muren. Er ontstond angst en beven in de stad. Verscheidenen probeerden over de muren heen en door de moerasen weg te vluchten, sommigen verborgen in kuilen die zij groeven, en in putten hun kleinoden, geld en dierbare bezittingen en bedekten die met zand. Anderen, in het vermoeden dat de stad belegerd of bestormd ging worden, hulden zich in kovens, schooren hun hoofden kaal en deden alsof zij monniken waren. Het gejammer en geweeklaag van de vrouwen waren zonder maat en hielden maar niet op en zo, dat de poorters, die het van zoveel geschreeuw op de zenuwen kregen, alle hoop om zichzelf en hun bezittingen te kunnen verdedigen lieten varen. In het raadhuis ontbrak het (om maar niet te spreken van trouweloosheid of bedrog van de magistraat) aan kruit voor het geschut. Het ontbrak aan kogels, zodat de poorters gedwongen werden met papier of ander goedkoop materiaal het geluid van geschut na te bootsen. Het ontbrak aan garnizoenssoldaten voor de verdediging van de stad. En zo kwam het dat allen aan hun behoud begonnen te wanhopen. Toen de Geldersen niemand, een enkele uitgezonderd, een uitval uit de stad zagen doen, bliezen zij ten slotte de aftocht en lieten de stad verder met rust. Op afschuwelijke wijze plunderden zij de omliggende dorpen, aangezien zij niets ontzagen,



Op de grens van het grondgebied van de stad vielen vele Bosschenaren in 1525 voor landvoogdes Margaretha op de knieën en vroegen haar vergeving. Een dergelijk tafereel zien we hier als de 'Zoen van Gent' afgebeeld. De opstandelingen uit de Vlaamse stad smeken in 1453 de hertog om genade. (Origineel: Nationale Bibliotheek Wenen)

heilig noch profaan, en overal doodden zij de bewoners of voerden hen gevangen met zich mee. Zij brandden zelfs een groot aantal dorpen af met kerk en al, waaronder Oss, Schijndel, Geldrop, enz. Omdat het bij de inval van de Geldersen in Brabant zo gegaan was, rees er bij de Bosschenaren een sterk vermoeden door wier toedoen zo'n grote ellende over de stad gekomen was. In die kwade tijd verbleef in 's-Hertogenbosch een vrouw van slechte faam. Zij werd door de poorters gegrepen en gefolterd en zij bekende dat zij door sommige vooraanstaande mannen van aanzien ingehuurd was om geheime brieven naar Bommel te brengen. Hierdoor waren de Geldersen vermeteler geworden, zodat ze er niet voor terugschrokken de Bossche-

naren zo'n grote ellende te berokkenen. Deze vrouw heette Margaretha Botgat en verdiende de kost met de verkoop van appels en peren. De vrouw werd uit de gevangenis naar de Vismarkt gevoerd, op het schavot geplaatst dat op de Visbrug bestemd is voor de bestraffing van misdadigers (in volkstaal 'die caeck'), en gemarteld door stenen, kluiten afval en allerlei smerigheid naar haar te werpen. Door haar bekentenis werden sommige ingezetenen aangebracht en van verraad beschuldigd, maar zij verlieten heimelijk de stad en zochten zich elders een nieuwe woonplaats. Constant ging in 's-Hertogenbosch het gerucht dat de vrouwe van Geffen en Nuland tevoren op de hoogte was geweest en heel goed geweten had van deze inval van de Geldersen

tot bij 's-Hertogenbosch, ofschoon zij zelf in de stad woonde als vrouw van meester Jan van Geffen, die op de Markt woonde, dichtbij de Gevangenpoort. Daarom werd deze vrouw door vrouwe Margaretha van Oostenrijk uit 's-Hertogenbosch ontboden en, omdat zij zich niet voldoende wist te zuiveren van verdenking van verraad, werd zij enkele dagen in verzekerde bewaring gehouden, tot zij op voor-spraak van edellieden en tegen betaling van een grote losprijs werd vrijgelaten en het haar werd toegestaan naar huis terug te keren.' Concluderend kan gesteld worden dat Van Os uitgebreid de zaak belicht vanuit het stadsbestuur, Molius uitgebreid met vooral oog voor de inwoners van de stad, en dat Cuperinus en 'Sint-Geertrui' veel korter van stof zijn, maar wel met nog weer andere gegevens.

Het Gildenoproer van 1525

Het is de bedoeling met de behandeling van het Bossche Gildenoproer in 1525 aan te tonen dat het belangrijk is ook de achtergrond van een kroniekschrijver te kennen, omdat die achtergrond zijn verhaal kan kleuren. Op zichzelf is dat natuurlijk niets nieuws.

Molius staat al heel lang bekend als een betrouwbaar kroniekschrijver.²² Hij benadert zijn stof met veel inlevingsvermogen, maar ook met veel nuancering. Hij is kritisch, zijn verhaal is bepaald niet zwart-wit. Molius heeft het oproer heel uitgebreid behandeld, het beslaat bijna 10% van zijn hele kroniek.²³ Dat lijkt erop te wijzen dat het voor hem een belangrijke gebeurtenis was. Kuyser baseert zich in zijn beschrijving in hoge mate op Molius.

Het verhaal is in het kort als volgt:

Begin 1525 eiste de landvoogdes, Margaretha van Oostenrijk, in naam van Karel v van de vier Brabantse hoofdsteden een extra, hoge, jaarlijkse bede om een oorlogsschuld aan Hendrik VIII van Engeland te delgen. Den Bosch wilde niet zoveel betalen, omdat de stad verarmd was door de Gelderse Oorlog. In de onderhandelingen over de bede werd druk heen en weer gereisd tussen de stad en het hof van Brabant door verschillende groepen afgevaardigden uit de stad: schepenen, raadsheren, dekenen van de ambachten, die op een gegeven ogenblik als vertegenwoordigers van de stad optraden, en priors van kloosters. Intussen radicaliseerde de bevolking en namen ambachtlieden samen met de heffe van het volk de macht over. Zij schaften accijnzen af en plunderden drie kloosters, omdat deze weigerden bij te dragen in de bede; hun bijdrage in de bede werd vervolgens afgeperst. Toch doofde het oproer vrij snel uit door het wanbeleid van de oproer-

kraaiers en kon de magistraat het bewind weer in handen nemen. Wel bleef men erbij dat de hoge bede niet betaald kon worden. Margaretha van Oostenrijk besloot intussen dat ze dit oproer niet kon tolereren. Ze belegerde de stad, die zich ten slotte onderwierp. 's-Hertogenbosch moest boeten met een vernederend knielen voor de landvoogdes en een bedrag van 12.000 rijns gulden. Het bestuur van de stad werd op 12 augustus hervormd, waarbij vooral de ambachtsgilden aan macht inboetten. Molius lijkt de schuldvraag van het oproer bij alle groeperingen, die erbij betrokken waren te leggen. Bij de hovelingen, omdat die het geleende geld van Hendrik VIII verkwist hadden; bij de magistraat, omdat die meer de belangen van het hof dan die van de stad behartigde; bij de oproerkraaiers, omdat zij zich niet konden intomen; maar de schuld lag vooral bij de priors van de drie geplunderde kloosters. Zij hadden door hun botte weigering bij te dragen aan de bede het oproer uitgelokt en de plundering van hun kloosters over zichzelf afgeroepen. En het was een grof schandaal dat een van hen zich nog bij de landvoogdes ging beklagen ook. Kuyser²⁴ neemt niet alleen Molius' verhaal, maar ook de schuld kwestie ter zake van de priors van hem over. De geestelijkheid maakte in die tijd ruim 6% van de bevolking uit - en niet een vijfde deel, zoals we abusievelijk in de inleiding van de kroniek van Molius geschreven hebben.²⁵ Zij was vrijgesteld van beden en in het algemeen rijk. Volgens Kuyser had de geestelijkheid zich veel sociaal moeten opstellen bij deze ernstige financiële problemen van de stad. Door hun weigerachtige houding is het oproer uitgebroken, zijn de kloosters geplunderd en is op langere termijn de weg vrijgemaakt voor de reformatie. Eigenaardig is wel dat door de straf die Margaretha van Oostenrijk na afloop de stad oplegde, de ambachtsgilden het meest getroffen werden en dat de kloosters buiten spel bleven. Molius en Kuyser melden dat beiden. Dat lijkt toch te betekenen dat door de landsregering de schuld het meest bij de ambachtsgilden gelegd werd. Kuyser veronderstelt dat dat komt omdat de dekenen van de ambachten tijdens het oproer als woordvoerders van de stad bij de landvoogdes dienden. Maar misschien lag de zaak toch anders en hierbij komt het belang van Molius' achtergrond naar voren. Molius was priester van de Sint-Jan, maar hij was afkomstig uit een korenkopersfamilie en woonde waarschijnlijk in 1525 bij zijn vader in huis. Zijn vader en zijn beide zwagers waren korenkopers, een oom was lid van het molenaarsambacht. Tijdens het oproer werden zijn vader en deze oom deken van hun respectievelijke ambachten. Na afloop behoorden zij tot de gro-

te groep die vernederend moest knielen voor Margaretha. Hun ambachten en alle andere ambachten raakten een deel van de macht kwijt. Bij nauwkeurig lezen blijkt, dat Molius geen kwaad woord wijdt aan zijn partij, aan de ambachtsgilden, de enige groepering in de stad die volgens hem rechtschapen en uit alle macht geprobeerd heeft het oproer te voorkomen en de zaak in goede banen te leiden. Het lijkt erop dat Molius partijdiger was dan tot nu toe aangenomen werd, in ieder geval voor kwesties die hem na aan het hart lagen. Maar als men dit in het achterhoofd houdt, is Molius' levendige beschrijving van vele gebeurtenissen in zijn stad natuurlijk nog heel goed als verhalende historische bron te gebruiken. Hiermee is hopelijk duidelijk gemaakt dat het van groot belang is te weten vanuit welke achtergrond een kroniekschrijver zijn verhaal vertelt. Daarnaast is het totaal verschillende karakter van de vier kronieken getoond en hoe waardevol het is dat er zoveel verschillende benaderingen bestaan. De – waarschijnlijk ijdele – hoop leeft, dat ooit nog twee andere zestiende-eeuwse kronieken opduiken, waarvan het bestaan bekend is: de kroniek van Adriaan de Ruyter, waarnaar Cuperinus verwijst,²⁶ en de echte kroniek van Molius, waarnaar deze kroniek van Molius verwijst.²⁷

* A.M. van Lith-Droogleever Fortuijn is historica en docente geschiedenis

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van een lezing, gehouden op 13 februari 2004.
- 2 A.M. van Lith-Droogleever Fortuijn, J.G.M. Sanders, G.A.M. Van Synghele (ed.), *Kroniek van Peter van Os. Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523* (Rijks Geschiedkundige Publicatiën, kleine serie 87; Den Haag 1997). H. van Bavel, A.C.M. Kappelhof, G.M. van der Velden, G. Verbeek (ed.), *De kroniek van het St. Geertruijklooster te 's-Hertogenbosch. Die chronijcke der Stadt ende Meijerije van 's-Hertogenbosch* (Stadsarchief 's-Hertogenbosch en Abdij van Berne, Heeswijk 2001).
- 3 J.A.M. Hoekx e.a. (ed.), *Kroniek van Molius. Een zestiende-eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van zijn stad* ('s-Hertogenbosch [2004]).
- 4 Hoekx a.w., 35.
- 5 P.Th.J. Kuyser, *'s-Hertogenbosch, stad in het hertogdom Brabant, ca 1185-1629* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 2000).
- 6 C.R. Hermans, *Verzameling van Kronyken, Charters en Oorkonden betreffende de Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch*, dl. 1 ('s Hertogenbosch 1848) 1.
- 7 Deze aanduiding wordt gebruikt, omdat de naam van de kroniekschrijver onbekend is.
- 8 Zie Hoekx a.w., 33-35.
- 9 Van Lith a.w., 322.
- 10 Molius (Hoekx a.w., 208-211) lijkt hier een andere schrijver aan te halen.
- 11 Hermans a.w., dl. 1, 76.
- 12 Van Bavel a.w., 73.
- 13 Hoekx a.w., 210-211. Vastenavond 1512: 24 februari.
- 14 Volgens Molius verbrandden de Geldersen tussen Hintham en Schijndel nog Oss. Volgens Peter van Os gebeurde dat al in mei 1512 (Van Lith a.w., 323). Volgens Cuperinus verbrandden de Geldersen tussen Sint-Oedenrode en Heeze nog Coevering (een gehucht onder Sint-Oedenrode). Het lijkt erop dat er verwarring bestond over Wetten (Cuperinus) - Nederwetten ('Sint-Geertrui') - Nederweert (Van Os). Nederweert was in die tijd Gelders.
- 15 Volgens handschrift T van Molius is er evenwel sprake van 400 ruiters en 1500 voetknechten, dezelfde aantallen die Cuperinus vermeldt. Hierbij moet men wel beseffen dat het sterke vermoeden bestaat dat juist dit handschrift door Cuperinus is afgeschreven en dat hij het toen al uitgebreid bewerkt heeft (Hoekx a.w., 27-31, 38-42, 212-213).
- 16 Van Lith a.w., 324: 24 september: van Tiel 's avonds naar de (Litse) Ham, namen het huis van Kessel in en overnachtten daar. 25 september: van Kessel door het broek naar Rosmalen, en tot Hintham voor de boom, namen daar geschut en burgers gevangen, verbrandden 7 van de 9 molens van Hintham, trokken naar Middelrode, verbrandden dat, trokken naar Schijndel, waar ze overnachtten. 26 september: verbrandden 's nachts nog Schijndel met de kerk, trokken brandende naar Lieshout, Stiphout en Geldrop. In Geldrop verbrandden ze ook de kerk en de toren, waarop veel lieden waren, die daarop alleen gevlucht waren, maar zich niet teweere stelden. In Nederweert overnachtten ze. 27 september: trokken verder naar het Gelderse Roermond.
- 17 Van Lith a.w., 322, 325.
- 18 (Hermans a.w., dl. 1, 76) 'Inden selven iaere, den xxv dach in September, syn tot Lit opten Ham (...) en syn wederom gereist nae Gelderland op sinte Cosmas et Damianus dach' (= 27 september). De door Cuperinus opgesomde dorpen zijn: Hintham (met 7 molens), Orthen, Schijndel (met kerk), Sint-Oedenrode, Coevering, Heeze (met kerk), Leende, Wetten (het is niet duidelijk of het om Neer- of Opwetten gaat), Nuenen, Stiphout, Geldrop (met kerk en huis).
- 19 Volgens Molius begon de operatie in de Bommelerwaard op 1 februari 1512 (Hoekx a.w., 208-9), volgens Van Os op 31 januari als antwoord op Gelderse oorlogshandelingen in januari (Van Lith a.w., 322). Volgens hen was er dus geen sprake van een stilliggen van de oorlog in de winter, zoals 'Sint-Geertrui' hier suggereert. Volgens 'Sint-Geertrui' (Van Bavel a.w., 73-74) kwamen de Geldersen op 24 september op de (Litse) Ham en namen het huis te Kessel in. Op 25 september kwamen zij door het broek van Rosmalen in Hintham, verbrandden daar het dorp en de molens en namen 16 burgers mee. Op 30 september verbrandden zij Middelrode en Schijndel met zijn kerk. Op 2 oktober verbrandden zij Lieshout, Stiphout en Geldrop met zijn kerk en toren, waarop de inwoners gevlucht waren. Op 10 oktober verbrandden zij Nederwetten, waarna zij met een grote buit naar huis trokken, omdat de winter aanstaande was.
- 20 Van Bavel a.w., 75.
- 21 Hoekx a.w., 212-217.
- 22 J. van Heurn, *Historie der Stad en Meyere van 's Hertogenbosch, alsmede van de voornaamste daaden der herten van Brabant* 1 (Utrecht 1776) xxxvi-xxxvii: 'eenvoudig, doch van een ongekreukte trouw'.
- 23 Namelijk 15 van 158 bladzijden.
- 24 Kuyser a.w., 304.
- 25 Hoekx a.w., 12.
- 26 Cuperinus in zijn voorwoord. Hermans a.w., dl. 1, 5.
- 27 Hoekx a.w., 158-159.